

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Воржевітіна Г.І.

*кандидат юридичних наук,
Харківський університет*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Галузеві юридичні науки, при визначенні предмета, методу правового регулювання, системи і принципів спираються на загальнотеоретичні положення. Теорія принципів права викликала зацікавленість представників різних наукових напрямків, у першу чергу правників, філософів, учених інших галузевих наук, які в різні часи розвитку суспільних відносин досліджували й висловлювали своє уявлення про принципи.

Теоретичний аналіз юридичних принципів має важливе значення у вирішенні практичних завдань удосконалення правового регулювання суспільних відносин. Тому науковці постійно звертаються до дослідження цього багатогранного складного явища. У філософії термін «принцип» (від лат. *princĭpĭum*) тлумачиться як основи, початок, засада, керівна ідея, загальне правило поведінки [1, с. 95]. У словнику він трактується як наукові або моральні засади, правило, основа, від якої не відмежуються; як щось постійне, як ідея, що має силу незалежно від часу й обставин, як узагальнення, виведене зі спостереження численних фактів і підтверджене практикою [2, с. 382]. Отже, принцип – це основне положення, вихідне начало. У понятті «правовий принцип» повинна відбиватися сутність, що характеризує його як правове явище.

Сутність і соціальне призначення права розкривається й конкретизується в його принципах. Вони – ніби «сухий залишок» правової матерії, її скелет, суть, звільнена від конкретики. Принципи виконують функцію головних несучих елементів конструкції, навколо якої зводиться вся правова система [3, с. 35]. Вони об'єднують і цементують галузі, підгалузі й інститути права, сприяють єдності і стабільності чинної системи права [4, с. 29].

Таким чином, правовий принцип – це керівне положення, вихідне начало, що відбиває суттєву властивість регульованих правом суспільних відносин, причому тільки одну властивість, окрему сторону явища.

Правові принципи окреслюють напрямки судової й іншої юридичної практики. Вони є необхідною юридичною підставою для усунення правових прогалин в законодавстві шляхом розроблення і прийняття законодавцем відповідних норм з метою впорядкування суспільних відносин, а також скасування застарілих правових приписів.

У теорії права широко визнаним є поділ принципів права на загальноправові (загальні), міжгалузеві й галузеві [5, с. 150]. Нерідко додатково виділяють принципи, що діють в інших структурних підрозділах системи права – підгалузях та інститутах права [6, с. 228]. Загальні принципи зазвичай фіксуються в зовнішніх формах – джерелах права, що дає підстави виокремлювати основоположні принципи, закріплені в законодавстві.

Основоположними можна називати принципи, що лежать у підґрунті права, утворюють його фундамент, на низ ґрунтується право як загальнообов'язковий соціальний регулятор. Основоположні (загальні) принципи права закріплені Конституцією України. Вони є основою формування й розвитку права, всіх без винятку його галузей.

Основоположні принципи права мають безпосередній зв'язок з переважною більшістю стрижневих загальнотеоретичних понять; вони є вираженням найважливіших цінностей, притаманних системі права. На підставі й з урахуванням принципів формуються норми, інститут й галузі права, видаються юридичні акти, здійснюється весь процес правового регулювання. Вони є втіленням нерозривних зв'язків між минулим, сьогоденням і майбутнім правової системи. Основоположні принципи так чи інакше відбиваються у правотворчості, правозастосуванні, тлумаченні права, символізуючи дух останнього, тому мають бути об'єктом особливої уваги правознавців. Звідси під основоположними принципами права пропонується розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим вираженням найважливіших сутнісних рис і цінностей, властивих цій системі права, які визначають її характер і напрямки подальшого розвитку [7, с. 18].

Звернемо увагу на те, що в системі принципів доволі часто виокремлюються загальнолюдські принципи, що виступають універсальним критерієм і загальними вимогами до становлення національних правових систем [8, с. 31]. Такі принципи придатні до застосування в будь-якій системі права [9, с. 16].

Усі принципи тісно взаємопов'язані, становлять собою певну сукупність правових засад. Маючи свій власний зміст, вони взаємозумовлюють свої дії й утворюють систему, що визначає зміст і форму права. Будь-яка система – це не тільки поділ її складників на групи (це лише їх класифікація), не просто їх сукупність. Згідно з

філософським тлумаченням, система – це «об'єднання деякої розмаїтості в єдине й чітко розчленоване ціле, елементи якого стосовно цілого та інших частин займають відповідні їм місця» [10, с. 301].

Система принципів права характеризується такими ознаками:

1. Її компоненти знаходяться в об'єднаному цілісно-системному стані.

2. Вона утворює унаслідок структурної впорядкованості її компонентів (підсистем), що визначає їх функціональну залежність і взаємодію; становить собою єдиний, гармонійний «ансамбль», що забезпечує субординацію, ієрархічність і синхронність у процесі функціонування.

3. Має властивості, що не зводяться до суми властивостей її компонентів.

4. Нерозривно пов'язана їх зовнішнім середовищем, відчуває його вплив і реагує на нього.

5. Має відносну сталість, у межах якої водночас можливі зміни властивостей її компонентів і їх зв'язків.

6. Системі принципів права приманна відносна автономність функціонування [11, с. 11].

Роль і значення принципів права у правовій системі визначається їх природою. У концентрованому виді вони виражають зміст права, в силу чого вони є керівними засадами при здійсненні державою правотворчої і правозастосовної діяльності. Норми права створюються на підставі принципів права, які є «несучими конструкціями» всієї правової системи, всього масиву норм права [12, с. 37].

Принципи права не існують поза системою правових норм. Для пізнання конкретного принципу, необхідно пізнати сутність права, тобто головне й вирішальне у предметі даної галузі. Принцип права як абстрактне поняття притаманний багатьом правовим нормам, а не якійсь одній окремо взятій, навіть якщо він формально викладений в одній статті закону.

Найважливіша риса принципів права полягає в тому, що вони виражають не тільки існуючі відносини, а й прогресивні тенденції розвитку суспільства. Саме тому вони включають у себе програмні вимоги й відправні ідейні завдання на майбутнє. Принципи права становлять собою струнку систему, що зумовлюється специфікою правового регулювання суспільних відносин. Право, будучи внутрішньо єдиним, у той же час розпадається на автономні галузі залежно від специфіки предмета й особливого методу правового регламенту.

Для принципів характерна опосередкована форма реалізації. Відповідно до них формулюються норми права, що знаходять своє закріплення в юридичних актах, під, так би мовити, «їхнім дахом»

здійснюється весь процес правового регулювання. Тобто принципи – об'єктивні властивості права, а наука лише виявляє, обґрунтовує, вивчає й систематизує їх. Принципи права виступають як своєрідна «несуча конструкція», на якій знаходяться всі структурні елементи системи права. Вони виражають закономірності, природу і соціальне призначення права.

Принципи повинні збігатися з розумінням широкою спільнотою категорій «правильно» і «неправильно», тобто в ідеалі вони мали б окреслювати поле правової згоди всіх членів соціуму [13, с. 23].

Зважаючи на викладене, під принципами права пропонуємо розуміти основні положення, що визначають загальну спрямованість права. Вважаємо, що саме така дефініція принципів права може бути використана надалі при дослідженні системи принципів права.

Список використаних джерел:

1. Общая теория государства и права: акад. курс в 3-х томах [2-е изд., испр. и доп.] / под ред. М.Н. Марченко. – Москва: Зерцало, 2001. – 528 с.
2. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 592 с.
3. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Соц.право: учебн. / под ред. Айзенберг А.М., Александров Н.Г., Алексеев С.С., Лукашева Е.А., и др.; – М.: Юрид. лит., 1973. – 647 с.
4. Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани 2-х веков): моногр. / М.И. Байтин. – М.: Право и государство, 2005. – 544 с.
5. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.
6. Теория государства и права: учебн. / под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. – 592 с.
7. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Погребняк Станіслав Петрович. – Х., 2008. – 416 с.
8. Барак А. Судейское усмотрение: моногр.; пер. с англ. / А. Барак. – М.: Норма. – 1999. – 376 с.
9. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх провадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Фулей Тетяна Іванівна. – Л., 2003. – 253 с.
10. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 574 с.
11. Захаров А.Л. Межотраслевые принципы права: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: 12.00.01 / А.Л. Захаров. – Казань, 2003. – 31 с.
12. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Соц.право: учебн. / под ред. Айзенберг А.М., Александров Н.Г., Алексеев С.С., Лукашева Е.А., и др.; – М.: Юрид. лит., 1973. – 647 с.
13. Аллан Т.Р. Конституційна справедливість та ліберальна теорія верховенства права / Т.Р. Аллан; пер. з англ. – К.: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 385 с.